

ՍՈՒՐԶԱՆԴԱՆԻ ԲԱԶՄԱՎԻՓԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՑՄՈՒՆՔ

1. ԴԱՐՁԵԱԼ Մ. ԽՈՐԵՆԱԾԻ

Հետեւեալ հարցումները ստացամբ մեր թղթաւիցիներէն:

Կարծեմ բամաւերը համաձայն են յայտմանս. սիմ, թէ Ղ. Փարպեցոյ առ Վահան գրած թըղթում մէջ յիշուած «երամելի փիլիսոփոս Մովսէս» է այն Մովսէս՝ զոր մեր Խորենացի կը կոչենք: Արդ, եթէ այն Մովսէսի ծննդէն կը խլուի իւր Պատմութեան եւ Պիտոյից գրքերն, ճշտեմք շատր, եւ մոյմ իսկ մորաւ ամծմաւոյ լուծիւմ կը յետաձգուի փնջել յետեւորդը եւ յուրեւորդ դար, եւ այլմ. ի՞նչ գրքեր էին ապա՝ զորս վերոյիշեալ պատմիչն «լուսաւորիչ եւ տգիտահալած գրեան» կը կոչէ իւր թղթի մէջ. եւ ի՞նչ կերպով մեկնելու է հետեւեալ թացատրութիւնը, «որոյ» ի ժամ վախճումին զիմէ պիտի ահաւոր մզովս գրով ի վերայ գլխատրաց քահանայութեանը ասացնալ է», եւ այլմ. միմէ իրաւի կ'ըմթեմունք Խորենացոյ ողբոց մէջ. «Վարդապետը տխմարք... ոսկեսէլք, մախանձոտք... վիրակաւորը հպարտք, դատասացք, զրաբամք, ծոյլք...»: — Յը փաւ փաքէիմք այս մասին լսել մեր բամասիրաց կարծիքը:

2. ԱՇԽԱՆԻՐԱՐԸ ԼԵՋՈՒՆԻ ԲԱՐԴ ԲԱՆՈՒՐԸ

Դ՞՞ն լեզուարամակամ կամոմեր կը պահանջուիմ հայերէմ գրարար եւ կամ աշխարհարար լեզուի մէջ, որպէս զի մորաճմար բարը բառ սի ըմտիր կազմութիւն ունենայ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

ԲԱԶՄԱՎԻՓԻ ՍՈՒՐԶԱՆԴԱՆԻ

(Շար. տես էջ 552, 1897)

1. ԳՐԱՐԱՐԻ ԵՒ ԱՇԽԱՆԻՐԱՐԻ ԽԵՐԻ

(Գ. Պատասխան յայտի ստորհանդակի երրորդ հարցման).

Բանաւեր. — Լաւ որ դուք ձեր հաւանքով տարաւորեան պատասխանն ալ ձեր այդ խօսքերուն մէջ տուած էք լիովին, Պր. Ռ. Մ. Ս. Ս., եկեղեցական պաշտամանց մէջ մի եւ նոյն մեր գրարարի պարագան կը ներկայացնեն մեր աշխիւ տոյն լատին լեզուն արեւմտեան ազգաց քով, հին յունարէն՝ Յունաց մէջ եւ հին ասորերէն՝ այժմեան Ասորա—Բաղդաւցուց մեռ, եւ այլ նմանիք. եւ սակայն այդչափ ազգք եւ ազինք աղօթքները բարակօրէն կրկնելու եւ ս. գիրքը հնդկութեան պէս լսելու անտեղութիւնն ալ ունենալով եւ կրելով հանդերձ, շին ջանար այդ պատմաւորի համար՝ իւրաքանչիւր իր հասարակութեան անդամոց աւելնուն կամ լատիններէն, կամ հելլեններէն եւ կամ հին ասորերէն սովորեցնել... Եւ այն՝ որ այդքան ազգք իմաստութիւն շին համարած ընել, ինչեւ անգի համար իմաստութիւն պիտի համարուի:

Նիւթէն գուրն՝ երկրորդաբար միայն զիտել կու տամ որ բողոքականութեան ըստ ինքեան կապ շունի կամ գրարար եւ կամ աշխարհարար աղօթելու հետ. վասն զի շատ բողոքական տեսեր եմ որ նաեւ գրարար ալ կ'աղօթեն, քանի որ գրարարը իրենց հասկանալի լինի էլ ի՞նչ արեւմտեան եւ արեւելեան կաթողիկոսացի եւ ալ կաթողիկոսացի իրենց հին լեզուները եւ կամ հայկական մեր եկեղեցիներ. հին գրարարը պահած են եկեղեցական պաշտամանց եւ աւելորդ զոյգ անփական լեզու, պատճառը այն է գլխաւորապէս՝ որ անփոփոխ

լեզու մը և երկար դարերու վէճերով սահմանուած աստուածաբանական և վարդապետական բացատրութեանց և բառերու բազմութիւնը պիտոյն որ անկարելի է փոփոխել դարուց ի դարս ամէն մի նոր լեզուի, առանց նորանոր անվերջանալի վէճեր, հակասականութիւններ, հերձուածներ, հերետիկոսութիւններ յառաջ բերելու, և խաղաղ քրիստոնէութիւնը դարձնել տակնուվրայ ընելու. մինչդեռ բողոքական աղանդներն՝ իբրև սկզբունք պնդելով իւրաքանչիւր հաւատացողը անձնական հեղինակութիւնը և գիրքը հասկնալու և մեկնելու մասին, արդէն ամենուն ազատութիւն տուած են յատուկ կրօնական գրութիւն մ'ունենալ, և զայն ալ ըստ կամ ամէն օր փոփոխելու իրաւանց մէջ ըլլալ:

Յորդաքանանաւ. — Բայց ես դարձեալ կը պնդեմ թէ « Գանկայի է որ յոյր հայ վարժարանաց և դպրոցաց մէջ ուսուցուէր զարար լեզուն, և ուսուցուէր շատ կերպով, որով թէ մեր... և իստական գրքերն, թէ պատմութիւնն և այլ աստակ ազգային պատմական մատենները զիւրամատչելի կը լինէին շատ շատերի », (անդ, 397, ա, 2—9): Այս ալ կ'ուզեմ յաւելուլ, թէ « Աւօրեայ աղօթքները, կրօնական, պատմական և այլ հին գրքեր յաշխարհաբար թարգմանելը՝ ոչ միայն զուր աշխատութիւն և ժամաւաճառութիւն է, այլ և անօգուտ վատակ. որովհետեւ անկարելի է նոյն վսեմութիւնը և հեղինակին իսկական միտքը ճշգրտութեամբ պահպանել » (անդ, 397, ա, 25—31):

Բաւնաւեր. — Դուք կարող էք, Պր. Յորդաքանանաւ, զարարի ուսման խնդրէն զատ նաև պէտ ուրիշ շատ ու շատ բաներ ալ պնդել և ցանկալի համարել, որոնք իսկապէս ալ ցանկալի լինին... Բայց անշուշտ դուք ինքնին ձեր փորձառական կենցաղ մէջ, նաև ականջ կամօք, բռնադատուիք էք շատ անգամ ձեզի շատ մը ցանկալի երևցած բաներէն հրաժարուիլ, և կարելի եղածովը զո՛ր լինել: Երեսայի գործ կը լինի անկարելի եղած ցանկալի բանին հետամուտ լինել. և ես քիչ առաջ պարզեցի, Պր. Ոսմի հետ խօսած պատենս, թէ քնչապէս գործնականին մէջ

անկարելի է « յոյր հայ վարժարանաց և դպրոցաց մէջ » զարար լեզուն ուսուցանել և մանաւանդ շատ ուսուցանել:

Գայով քարգանձոթեան նկատմամբ ձեր յայտնած կարծիքին՝ թէ ես և թէ՛ ամէն ոք իրաւունք կու տանք ձեզի որ գրեթէ « անկարելի է նոյն վսեմութիւնը և հեղինակին իսկական միտքը ճշգրտութեամբ պահպանել » միշտ. բայց այդ գծաւորութիւնը կամ պատմութիւնը իրաւացի պատճառ չէ՝ որ մենք ժողովրդեան զարարով չհասկըցածը և չհասկընալիքը՝ չնանհր իրեն աշխարհաբար լեզուին դարձնել՝ կարելի եղած խնամքով՝ և հասկըցնել, մանաւանդ քանի որ ապօրքներ և կրօնական ու պատմական գրքեր են, որոնք իսկապէս ամենօրեայ անունը են ժողովրդեան հոգւոյն ու սրտին: — Դարձեալ, « հեղինակին վսեմութիւնը և իսկական միտքը ճշգրտութեամբ պահպանելու » գծաւորութիւնն՝ ես չէ կեցուցած մեր նախնիքը և զմեզ ալ այսօր չի կանգնեցնէ՝ թարգմանելու և գիրքը, աղօթքները, կրօնական ճառերը, ուսումնական և գրականական գործերը՝ օտար լեզուներէ մեր լեզուին:

Ոսմ. — Այո՛, օտար լեզուներէ մեր լեզուին՝ այդ հասկանալի է, բանաւոր է, որովհետեւ այլապէս կարելի չէ ընել. բայց « նախնեաց տրոծերը փոխել յաշխարհիկ լեզու... հայերէնը հայերէն թարգմանել, և այնպէս կարգալ »... չաեմունով կատակերգութիւն մ'է... (անդ, 186, ա, 45):

Բաւնաւեր. — Պր. Ոսմ, դուք բառախաղեր կը սիրէք. բայց բառի խաղը ապացոյց չի կազմեր: Հայերէնը հայերէն կը դարձուի՝ երբ զրաբարը զրաբարի և կամ աշխարհաբարը աշխարհաբարի դարձուի. բայց հին հայերէնէն՝ նոր հայերէնի դարձնելը, կամ նոր դարաւոր հայերէնն ալ՝ յատուկ գաւառաբարբառի մը թարգմանելը՝ չեղուէ մը ուրիշ լեզուի դարձնել ըսել է, քանի որ այդ լեզուներէն միայն մէկը հասկացողը՝ միւսը չի կրնար հասկնալ:

Ոսմ. — Բայց միթէ « նախնեաց տրոծերը փոխել յաշխարհիկ լեզու... կարելի է, օրինաւոր է » փորձը հակառակը ցոյց տուաւ. (անդ, 186, ա, 44—50):

Բանասեր. — Ինչևէ պիտի չլինի կա-
րելի և կամ օրինաւոր... Կոյն արդեօք մեզի
անծանօթ խորհրդական արգելք մը, կամ
մեր նախնիներէն թարգմանողաց վրայ նա-
խատմանուած նշուք մը, կամ ուրիշ որ
և իցէ մարդկային և գերմարդկային օրէնք
մը, որ զորաւր գրուած բան մի աշխարհա-
ւոր դարձնելու գործն անկեղծութեամբ և
կամ ապօրինութեամբ վիճակի մ'ենթարկած
լինի... Գործը կը համարիք որ հակառակը
ցոյց տուած լինի. և սակայն փորձը (ըսենք
ասելի ճիշդ քաղմարիս փորձեր) ցոյց տուին
որ զորաւրէ աշխարհաւոր դարձնելը թէ
կարելի է և թէ օրինաւոր... (Փակագծաւ
ըսենք. միթէ այդ կերպը պարզաց մէջ ի
գործ չ'են դներ նաև վարժապետք՝ զորաւրը
աշխարհաւորաց սովորեցնելու համար. որ պէտք
է դպրէր՝ եթէ անկարելի լինէր, և կամ
խափանուէր՝ եթէ ապօրինաւոր լինէր)։ —
Այլ է, թէ զորաւրէն եղած թարգմանու-
թիւնը պէտք է ջանացուն արշափ հնար է
ճշգրտոյն և բնագործին իմաստից համաձայն
ըլլալ։ Բայց այդ բանին դժուարութիւնն՝
գործոյն կարելիութեան և օրինաւորութեան
հետ կապ չունի, այլ կապ ունի պիտուորա-
բար թարգմանչին զորաւրը լաւ հասկանալու
գիտութեան աստիճանէն, և խնամքով ու
ըջօրէն գործելու եղանակէն։ Այն այդ նպա-
տակաւ փափաքելի է ըստ ինքեան՝ որ ոչ
թէ յախուռն յանդգնութեամբ ամէն մարդ,
այլ միայն զորաւր լեզուի մասնագէտը պա-
րագէին այդպիսի ընտիր թարգմանութեանց
զորաւրէ յաշխարհաւոր։

ՈՒՄԱՆ. — Բայց նախնեաց գործերը յաշ-
խարհիկ լեզու փոխադրելը՝ բաց ի դժուարին
լինելը (որուն համարիք կարելի լինի յաղ-
թել), « մի ապաքէն անտեղի ալ է. գի ինչ-
պէս հին դարերու աշխարհաւորն այսօր դրա-
բար է, նոյնպէս և այժմեան աշխարհաւորն
օր մի զորաւր պիտի լինի. և մեր ընթա-
ցից համեմատ՝ հարկ պիտի լինի երկրորդ,
երրորդ և այլ շատ անգամ թարգմանել մի
և նոյն զբերքը »։ (անգ, 186, ք, 10—20).

Բանասեր. — Զեզի լաւ ծանօթ է,
Պր. Ուն, թէ զորաւրը գրի առնելու սկսուե-
լէն՝ մինչև աշխարհաւորի գրի առնուիլը՝

այսօրուան կամ վաղուան ինչպիսի լեզու,
այլ ինչպէս դուք քիչ առաջ կ'ընէիք՝ հա-
րիւրաւոր կամ մանաւանդ հազարաւոր տա-
րիներու ժամանակամիջոցի ինչպիսի եղաւ. և
մեր նախնիք բնաւ այդպիսի խորհրդածութիւն
մը չըրին, այլ իրենց ժամանակակից լեզուով
գրեցին, և մենք այսօր՝ նոցա գրուածներէն
կ'օգտուինք։ Այսպէս նաև ներկայ նոր գրի
տունուած աշխարհաւորի համար ալ շատ ու
շատ երկար տարիներ կ'ուզէ՝ որ ժողովրդեան
անհասկանալի դառնայ. ուստի մենք ալ նախ-
նեաց պէս կրնանք վստահաբար գրել և
թարգմանել մեր ժամանակակից լեզուով,
որուն օգուտը ոչ միայն մեզի հետ ապրող
ժողովուրդին և իրենց թոռանց թոռուցը՝ մին-
չև « եօթն անգամ եօթը պորտ » ըստ ա-
ռածին՝ պիտի վայելեն, այլ նաև հազարա-
ւոր առօրինեք յետոյ՝ եթէ հարկ համարուի՝
վերստին թարգմանուելով ուրիշ նորածին աշ-
խարհաւորի մը՝ ապագայ մարդկութիւնն ալ
պիտի վայելէ։ Բայց զարմանալի բանն այն-
տեղ է՝ որ մինչևեւ դուք կը խորհիք այն
օգտի և դժուարութեանց վրայ, որք գոչե՞
տեղի պիտի ունենան ասկէց հազար, եր-
կուհազար, հինգհազար տարիներէ վերջը,
սակայն չէք ուզիր խորհիլ մեր ժամանակակի-
ցաց օգտին և դժուարութիւններուն վրայ, և
կերպով մը ներկայիս մերձաւոր և ստորջ շա-
հերը՝ հեռաւոր և անստորջ ապագաներու
զոհել կ'ուզէք։ Եթէ ձեզ պէս՝ մտածէին
ամէն մարդիկ՝ այսօր բնաւ մէկ ազգի մէջ
իրենց նախնական կամ սկզբնական լեզուե-
րէն թարգմանութիւնը պիտի չգտնուէին, ոչ
հելլենարներէ՝ ի յուսարէն, ոչ լատիներներէ՝
յիսուսերէն կամ ի դագիներէն, ոչ հին գեր-
մաներներէ՝ յարդի գերմաներէն, և այլն, և
այլն. բայց մինչև օրս մարդկութեան հասա-
րակաց ուղղամտութիւնը ընդհակառակն է
գործեր, անտեղի չ'ամարելով հին լեզուէն
թարգմանել նոր լեզուի. որուն միայն հե-
տեւին է իմաստութիւն։

ՅՈՂՈՒՄԱՆԱՆԱՆԱՆ. — « Եւրոպական քա-
ղաքակրթուած լեզուները թեթիւ առաւելու-
թիւն մը ունենալով մեր լեզուին վրայ...
հետևաբար նոյնպիսի ոտանաւորներ... թարգ-
մանելը յեւրոպականէն յաշխարհաւորն՝ թէ

չստեմ անկարելի՝ այնչափս զժուարհին է . մինչդեռ յանհունս դերացնում է զայնս զրաբարն ի ցոնունակութիւն վաստակողին» . (անդ , 397 , բ , 1—10) . և ընդհանրապէս խօսելով՝ « քերթուածոց թարգմանութեան մէջ զրաբար անհամեմատելի առաւելութիւնս ներ ունի աշխարհաբարին վրայ » . (անդ , 397 , ա , 45) . ուր թողունք որ « նոյն իսկ աշխարհաբարի սիրահարը զինքը յաճախ ստիպուած է տեսնում օգտուիլ զրաբար լեզուի զարուածներէն » . (անդ , 397 , բ , 13—15) :

Բանաւեր . — Այդ ձեռն առաջ բերածս ներք , Պր . Յորդանանեան , մեր ներկայ խնդրի հետ բնաւ կապ չունին : Եթէ գրաբարի և աշխարհաբարի շատ ու վատ յատկութեանց փաղաքատութեան խօսք լինէր՝ ձեռն բռնածները իրենց աւելի կամ նուազ ճշդութեան արժէքը կրնային ունենալ . բայց մինչդեռ խնդիրը ժողովրդեան (ամէն հայ աշակերտներու) և գրաբարի ուսուցման վրայ է , զրաբարի լաւ ու վատ ձիրքերը և կամ աշխարհաբարէն ունեցած առաւելութիւնները քննարկածոց կամ ուսանաւորներու բարձրանութեան մէջ , կամ վաստակողին շատ ու քիչ ունեցած գոհունակութիւնն և կամ աշխարհաբարի սիրահարին՝ գրաբարի դարձածներէն օգտուելն բնաւ ժողովրդեան հետ կապ չունին . մասն զի այն ժողովուրդը (թաղական և միջակ վարժարաններէ դուրս եկած ժողովուրդը) որուն վրայ է մեր խօսքը՝ երբեք զրաբար թարգմանուած քերթուածներ կամ ուսանաւորներ կարգալու և քննապատելու առախնանին մէջ չէ և չուզեր ըլլալ . այդ ժողովրդեան բնաւ փոյթը չէ թէ թարգմանել մը աւելի կամ պակաս զոհունակութիւն է ունեցեր իւր զրաբար թարգմանութիւնն , և կամ աշխարհաբար զորով մը իւր զրուածոց մէջ զրաբարի ոճերէն օգտուեր է : Այդ ամէնը կարող են հետաքրքրելի լինել միայն բարձրագոյն կարգի վարժարաններէն դուրս ելլող ժողովրդեան ուսումնական—խմբակներէն , որոնց համար թէ՛ զուր և թէ՛ ես զրաբարը պարտաւորիչ ուսումն ընելու համաձայն ենք :

Ումն . — Այո՛ , համաձայն ենք զրաբար

ը պարտաւորիչ ուսումն ընելու մէջ , բայց ոչ թէ զրաբարը ուսուցանելու եղանակին կամ աստիճանին մէջ : « Գրաբարը պէտք է շատ ուսանին նորա՝ որոց համար պարտաւորիչ կը համարէք զուր , Պր . Բանասէր , աւոր չափաւոր ուսումն... Տեսանք ոչ օտակա ուսումնաւարտ աշակերտներ բարձրագոյն վարժարանաց , որոց ամենապարզ գրաբարի վրայ ցանած և քաղած պտուղները շատ անհամ էին . տեսանք գրականներ պատմագետներ և եկեղեցականներ , նաև քննադատներ , որք ամենապարզ գրաբարի շնորհին՝ մեծ կարօտութիւն կը ցուցնէին վերտախի ի վարժարան մանկու : Այդ չափաւոր ուսման արեւմտք է՝ որ նախնեաց... քանի մի զորոց յաշխարհաբար թարգմանութիւնքը մեր լալը կը բերէն... Կը զարմանանք թէ զուր , Պր . Բանասէր , ի՞նչպէս չէք նկատած զանոնք՝ ամենապարզ գրաբար մի բաւական համարելու ժամանակ բարձրագոյն վարժարանաց » . (անդ , 187 , ա , 38—բ , 8) : Եւ իրացրին « առանց զրաբարի կատարեաց գիտութեան՝ ի՞նչպէս կրնան օտար լեզուաց բառազիրներ յորինողք լաւ գործեր արտադրել , բնադէպ (ամէն ճիշդ) յարմար բաներ գտնել կամ բարդել . նոյնպէս կարելոր է խմբագրաց համար... Եթէ սկսիւնք ամէն գրական և արուեստական ճիշդ այսպէս ժանր քննել , պիտի տեսնէք որ չկայ ոչ մին , որ կարօտ չլինի հին լեզուի ուսման » . (անդ , 187 , բ , 30—49) :

Բանաւեր . — Կ'ըսէք , Պր . Ումն , թէ « զրաբարը պէտք է շատ ուսանին անոնք » որոց ես պարտաւորիչ կը համարեմ անպաշտօնաւոր օւտումն » ... Շատ աղէկ . ո՞վ ըսեր է թէ պէտք չէ շատ ուսանին , կամ արդեօք ես ըսնր եմ թէ պէտք է վատ ուսանին , ի հարկէ , երբ պարտաւոր են ուսանիլ՝ պէտք է շատ ուսանին՝ որ անսխալ հասկնան , սրայ մասին (հասկանալու մասին) երբեք ես չափաւոր ուսումն չեմ օտամանած : Այն իմ խօսքերն . « զրաբար լեզուի ուսումն պէտք է սեփականութիւն միայն բարձրագոյն վարժարանաց և կղերականներու ծրագիրներու , այն չափով՝ որ ուսումնաւարտ աշակերտք անսխալ հասկնան գէթ ամենապարզ գրաբարը... »

Ո՛ր չի տեսներ այս խօսքերուս մէջ՝ թէ ես կը պահանջեմ որ ճախ՝ անսխալ զբաւար հասկընանս ամէն աշակերտը, երկրորդ՝ որ այդպէս հասկանան զէթ ամենապարզ գրաբարը, որ է ստորին շնորհման սահման՝ զոր կը պահանջեմ և այդ զէթ մասնակի կը յայտնէ որ ի՞նչ փափայելի է որ աշակերտը հասկանան ոչ թէ միայն ամենապարզը, այլ եթէ կարելի է (խրաքանչիւր լարժարանի պարագաներու համեմատ) ճակ ամենախորրիկը, ամենադժուարը. վասն զի թէպէտ և աղիտանալուն չափ մը, սահման մը կարելի է գծել, բայց գիտութեան ասպարէզն անսահման է, և նախնեաց առածն ըսած է « Սահմանք քաջա՛ր զէնք իւրեանց, սր՝ չափ հասանեմն՝ այնչափ ունին » . . . Բայց դուք, Պր. Ոմե, ձեր սովորական ոճով կամ իմ գրած բառերու իմաստը չէք կշռադատած, և կամ անսխալ և գեթ բառերը դուրս ձգելով, և նոցա տեղ չափաւոր ուսումն բառերը ձեր կողմէն իմ խօսքիս մէջ մտցընելով՝ այլափոխել եք ըսածին իմաստը ձեր սեզով կերպով . . . Անշուշտ այդ չափաւոր ուսումն և մնացած՝ ամենապարզ գրաբար բառերէն ուզեր էք առիթ քաղել տխարութիւններ ընելու ձեր տեսած « ուսումնաւարտ աշակերտներու » և « գրականներու, պատմագետներու, եկեղեցականներու և քննադատներու » մասին, և կամ « քանի մի նախնեաց զօրծոց յաշխարհաբար թարգմանութիւններուն » ձեր չացը շարժելուն վրայ խօսիլ . . . Շնորհելով հանդերձ, Պր. Ոմե, որ ձեր տեսածները և ձեր լացի շարժման պատճառները ըստ ամենայնի իրաւացի և ստոյգ լինին, այդ՝ ցոյց կու տայ պարզապէս՝ թէ այդպիսի աշակերտք և քաղցմանիք չեն ուսած այնքան՝ որչափ ես կը պահանջեմ բարձրագոյն լարժարանի մ'աշակերտներէ, որք պէտք է ուղիւրեն այնչափ՝ որ անխալ հասկանան եթէ կարելի է՝ ամենախորթին զարարն անգամ, բայց անհոսպն պէտք է անսխալ հասկանալ գեթ ամենապարզը :

Հետևաբար, քառագիր յօդինոցը ոչ միայն չաւ կամ կատարեալ պէտք է գիտնան գրաբարը, այլ և մասնագետք գրաբարի պէտք է լինին. քննագետք (ամէն ճիւղի) պէտք չու-

նին կատարեալ գիտնալու կամ պարտք չու-
նին բառեր բարդելու կամ գտնելու, քանի որ կրնան բառարաններէ օգուտիլ այդ մասին : Այսպէս ալ « եթէ սկսինք ամէն գրական և արուեստական ճիւղ մանր քննել, պիտի տեսնենք որ կամ գրաբարի ուսումնն քննաչին պահանջեր, կամ չաւ հասկընալ որ պահանջեն և կամ մասնագիտորէն կ'ուզեն : — Իսկ իմքագիրք կամ օրագիրք . .

Խորալայելան. — Խնդրեմ գէթ իբրմ բաղիրներու և օրագիրներու մասին մէկ քիչ աւելի խտապահանջ եղէք, վասն զի « լեզուի ապականութիւնն (ինչպէս երբեմն և մաքրութիւնն) օրագրութենէ ծաւալեցաւ » . քանի որ օրագրողք գրաբարը չաւ կը սովորէին նոցա լեզուն աշխարհաբարի զտուելուն պատճառ էր, բայց այժմ որ գրաբարի ուսումը չընդներ օրագրութեան ձեռք կը զարնեն՝ լեզուն կ'ապականեն. « աւերմն պէտք է նախ օրագրութիւնը զտել » . թէպէտ և հարկ է դժբախտաբար խոստովանինք որ « արդի լեզուի մաքրութիւնը՝ զխառնապէս օրագրութեան մէջ՝ յուսահատական է » . (անդ, 82, ր, 40—44) :

Բաւանդ. — Ես ալ ձեզ հետ ձայնակից եմ՝ ամսագիր և օրագիր հրատարակողներու դէմ աւելի խտապահանջ լինելու, որովհետեւ նոցա գրութիւնն տեսակ մի պաշտօնական ուսուցչի գրութիւն է. նոքա առաջնորդ պիտի լինի աշխարհաբարի մաքրութեան, զարգանալուն, խորշելով սրբափ հնար է ստարագգի քառերէ և ոճերէ, և ջանալով գրաբարի աղբիւրէն ընդունիլ բառեր, ոճեր և բարդութիւններ : Ուստի այդպիսի հրապարակագիրք կամ լեզուի առաջնորդք՝ պէտք չէ բաականանան բարձրագոյն լարժարանաց մէջ ամենապարզ գրաբարի գիտութեամբ, այլ դեռ անչին ուսումն կը պահանջուի իրենցմէ : Եթէ չըսեմ նաև մասնագիտորէն :

Բայց եթէ դուք ալ, Պր. Խորալայելան, կը կարծէք Պր. Ոմեի նման՝ թէ աշխարհաբարի կատարելագործութեանը կայացեալ է զայն գրաբար լեզուի մերձեցնելուն մէջ, այնպէս որ օր ըստ օրէ կարենայ « մօտեւալով, զեռ աւելի մերձենալով՝ մինչև իսկ միանալ և խօսելի լինել » (անդ, 188, ա,

26—29), կամ թէ ըսեմ՝ Պր. Ուիլի Կոմսն կը համարէր թէ « շատ աւելի օգտակար է՝ նոր գրաւորը առկա միացընելով հնոյն հետ՝ մի միայն չեզոք գործածել ի գրութեան » (անդ, 188, ա, 48), այդ բանին մէջ զիս ձեզ հետ ձայնակից չէք կրնար ունենալ. քանի որ այդպիսի վանք մը ուսումնականաց, այդպիսի աշխատութիւն մը մասնականաց՝ միշտ աղտոնատական գրութեան միտքիւն մի յառաջ պիտի բերէ միայն ուսումնականաց համար, և ոչ թէ ընդհանուր ժողովրդեան համար: Բայց օրագրութիւնը և ուսումնա-
թերթը ժողովրդեան ընթերցման համար կը հարաւորակուին գլխաւորապէս, հետեւաբար պէտք է ժողովրդեան խօսած ըստ կարելոյն մաքուր լեզուովը գրել, և ոչ թէ ռուսա-
կանաց համար միայն հասկանալի լեզուով, լեզուով մը՝ որ լինի « խառնուրդ մի գրա-
բարի բազում բառից, դարձուածոց, հոյովից և կանոնաց, զորս գրաբարի ուսմամբ կարե-
լի է ստանալ և և ոչ թէ իրաց բնական ըն-
թացքով », ինչպէս կը վկայէ նաև Պր. Ուիլ (անդ, 188, ա, 31—34), իսկ ասնական փորձով: Ամէն գրաւոր լեզու ունի իրեն պարզ և բաւժի ոճը. առաջին ժողովրդեան ընդհանուրին համար կը ծառայէ, իսկ երկ-
րորդը միայն ուսումնականաց համար, Հարկ է անհրաժեշտ առաջին տեսակով խօսիչք՝ և զրեւը երբ ընդհանուրին հասկանալի լինելու նպատակ ունինք, իսկ երկրորդով՝ կրնանք գրել և խօսիլ՝ երբ մեր խօսքերէն կամ գրու-
թենէն մասնականը միայն օգուտ պիտի քա-
ղեն: Ուստի հարկ է որ օրագրողը ըստ կա-
րելոյն խորին գրաբար այնպիսի բառեր, դարձուածներ, հոյովներ ու կանոններ գոր-
ծածելէ՝ որք ժողովրդեան ընտանի մաքուր լեզուէն զուրտ են, և այն ժամանակ միայն դիմեն գրաբարի օգնութեան՝ երբ աշխարհա-
բարի շոտմաբանին մէջ պակսի խնդրուած բառը կամ ոճը, հոյովը կամ կանոնը, խո-
նարումը կամ խնդրառութիւնը, և այլն: Եւ այս կերպով պէտք է վարուիլ ոչ միայն արեւելահայ օրագիրը, այլ նաև արեւմտահայը...

Ծորդանաւենեան. — Գրեք ալ Հոգեւոր Առեւտի « յրաշխաբաղի նման » միշտ ա-
րեւելեան և արեւմտեան հայերու լեզուներուն

վրայ կը խօսիլ. « երևի չդիտէք թէ կան և հարաւային և հիւսիսային հայերէններ բազմաթիւ ճիւղերով հանդերձ » (անդ, 397, բ, 36—38). ուստի երբ միանգամ գրաբարի ուսումը ժողովրդեան համար չ'ընդունի՝ « մի գաւառացւոյ (գրած) աշխարհաբարը առ-
գեօք աներդի հասկանալի կը լինի՝ միս հեռաւոր ազգայնոյն » (անդ, 397, ա, 32):

Բաւնաւեր. — Պարոն, մի տարալու-
սիք բնաւ թէ ինչպէս ձեզ՝ այսպէս ալ թէ մեզ և թէ՛ Մարդկաբարին ծածոթ են՝ բաց ի արեւելեան և արեւմտեան հայերէններէն՝ նաև հիւսիսայինը և հարաւայինը ու նաև ժիշկինը՝ իրենց բազմաթիւ ճիւղերով հան-
դերձ. բայց խօսքի նիւթերնիս՝ հայկական խօստաւ գաւառաբարաւորութեան զոյգութեան վրայ չէ, այլ միայն աշխարհաբարի գրու-
թեան: Գրաւոր ապարեզին վրայ միայն եր-
կոս (արեւելեան և արեւմտեան) գաւառաբար-
բառք են որ կը մըցին առ այժմ՝ նախա-
պատուութեան կամ միապետութեան իրա-
ւունքը ձեռք բերելու. և միայն ժամանակը կարող է այդ մըցման վճիռը կնքել, և ա-
նոնցմէ մէկը միայն և կամ երկուքէն յա-
ռաջ եկած խառնածին մը՝ գրաւորական միա-
հեծան զահուն վրայ բազմեցնել: Ուստի իշխողաց իրաւունքն է որ իրենց օրհնեցնեց
տարածեն իշխանութենէն զուրկ եղող ցեղե-
բու վրայ, և վերջիններս ալ քանի որ իշ-
խելու իրաւունքէն զուրկ են՝ պարտաւորեալ են ուսանել այն օրէնքները և իրենց զիրենց համակերպել նոցա պահպանութեան հետ: Այսպէս ուրեմն արեւելեան և արեւմտեան զուրտ մնացած գաւառաբարաւոր՝ հեռաւորը՝ և մերձաւորը՝ պէտք է գրութեան ապարի-
զի մէջ ինչպէս մենք այսօր՝ այսպէս ալ ապագային՝ ընդունին վերջիլեալ երկուքնե-
րէն կամ միոյն և կամ միւսոյն կառավար
լինել և նոցա օրինօք վարիլ: . . . Այժմ անցեր է այն պարը՝ յորում գրաբար լեզուն (Արաբատեան գաւառաբարաւոր) զօրանա-
լով՝ իր միապետութեան կապովը՝ հաստա-
կաց լեզուի օրէնքներ կը հրատարակէր, և ամէնքնալ պարտաւորեալ էին խառնելի այդ օրինաց առջև և գրաբար գրել...

Շարայարեւի